

Zavičajni
muzej
Visoko

Izložba
BOSANSKA
SREDNJOVJEKOVNA
PISMENOST

Zavičajni muzej Visoko

I Z L O Ž B A
BOSANSKA SREDNJOVJEKOVNA PISMENOST

Zavičajni muzej – Visoko, 21. 5. – 4. 6. 2016. godine

PREDGOVOR

Zavičajni muzej – Visoko još je od 2007. godine član Udruženja ICOM – Nacionalnog komiteta BiH. Udruženje ICOM – Nacionalni komitet BiH samostalna je, vanstranačka, nevladina, nepolitička i dobrovoljna organizacija koja djeluje u okviru Međunarodnog komiteta muzeja – ICOM.

ICOMBiH u saradnji s muzejima širom Bosne i Hercegovine jedanaesti put će biti dio svjetske zajednice koja obilježava Međunarodni dan i Evropsku noć muzeja. Muzeji u Bosni i Hercegovini na ovaj dan organizuju različite kulturne sadržaje koji se baziraju na temi Međunarodnog dana muzeja. Muzeji imaju važnu ulogu u društvu tako da se misija muzeja mijenja i prilagođava promjenama u društvu. Muzeji, prateći temu Međunarodnog dana muzeja, prilagođavaju svoje kulturne sadržaje i otkrivaju nove načine djelovanja te na taj način ističu svoju značajnu ulogu u zajednici.

Ovogodišnja tema Muzeji i kulturni krajolici – pejzaži obavezuje i traži od muzeja da bude odgovoran za krajolike – pejzaže svoje zajednice, uz stalnu edukaciju svih uzrasta o značaju i vrijednosti duhovnog i materijalnog kulturno-historijskog naslijeđa. Savremena definicija „kulturni krajolik“ rezultat je prostornog i vremenskog međudjelovanja ljudi i njihovog okruženja – zemljopisno područje prepoznatljivih obilježja, rezultat međudjelovanja čovjeka i njegove prirodne okoline.

Zavičajni muzej – Visoko za Međunarodni dan i Evropsku noć muzeja organizovao je edukativnu radionicu Bosančica i izložbu Bosanska srednjovjekovna pismenost. Radionica i izložba na kvalitetan i veoma jasan način stavljuju u centar srednjovjekovnu bosansku pisani baštinu koja je usko povezana s međudjelovanjem ljudi i njihovog okruženja. Na ovaj se način prezentuje bogatstvo pisanih stvaralaštva Bosne i Hercegovine kroz faksimile koji se nalaze u muzejima, arhivima i bibliotekama širom svijeta.

U Visokom se kontinuitet života može pratiti od perioda neolita pa sve do danas, s posebnim akcentom na srednji vijek, kada je Visoko bilo centar srednjovjekovne bosanske države, tako da je pismo, pored spomeničkih cjelina, arheoloških nalaza, u najstarijim tekstovima, reprezentativnim bosanskim poveljama, epigrafskim tekstovima i najvažnijim kodeksima Crkve bosanske, važan dokaz snage i moći bosanske države.

Znajući da uzimaju aktivno učešće u očuvanju kulturnih krajolika, uloga muzeja postaje važna u valorizaciji i upravljanju materijalnom i nematerijalnom baštinom Bosne i Hercegovine, što je Zavičajni muzej – Visoko dosadašnjim projektima i ovogodišnjim projektom realizovao te će nastojati slijediti taj put i u budućnosti.

Naš muzej obilježavanjem ovih značajnih datuma radi na njegovovanju međuinstitucionalne i međumuzejske saradnje te se na kvalitetan način približava međunarodnoj mreži muzeja koji, također, obilježavaju navedene datume.

Đenana Ganić

Organizatori manifestacije obilježavanja

18. maja – Međunarodnog dana muzeja i

21. maja – Evropske noći muzeja: Zavičajni muzej – Visoko i Općina Visoko

Izdavač kataloga izložbe: Zavičajni muzej – Visoko

Autor ideje i koncepta izložbe: Mehmed Kardaš

Promotor izložbe: Zenaida Karavdić

Izbor i obrada materijala: Mehmed Kardaš, Habiba Efendira-Čehić,
Đenana Ganić, Mubera Pulo

Autori postavke: Habiba Efendira-Čehić, Đenana Ganić,
Mubera Pulo

Tekst i realizacija legendi postavke: Habiba Efendira-Čehić

Dizajn i tehnička oprema eksponata: Behudin Alimanović

Tehnička realizacija postavke: Nermin Keso

Autori teksta kataloga: Đenana Ganić, Mehmed Kardaš,
Zenaida Karavdić

Lektor: Zenaida Karavdić

Fotografije i DTP: „AMB foto i dizajn” Visoko

Štampa: „Dobra knjiga” Sarajevo

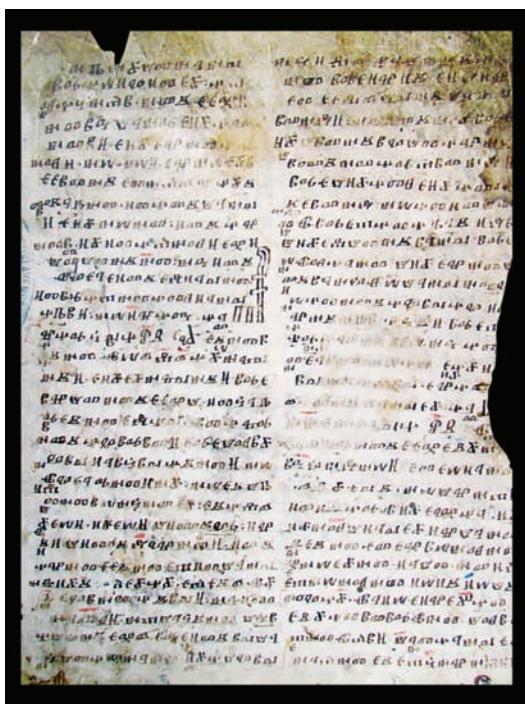
Tiraž: 500 komada

BOSANSKA SREDNJOVJEKOVNA PISMENOST

Izložba Bosanska srednjovjekovna pismenost rezultat je naše želje da najznamenitije tekstove srednjovjekovne baštine bosanskog jezika prezentiramo široj javnosti. Vodeći se uvjerenjem da korpus tih tekstova čini temelj bosanskog kulturnog identiteta, upravo smo raznolikošću odabranih faksimila – koji svjedoče o vjerskim, političkim i kulturnim prilikama – željeli prikazati bogato pisano naslijede srednjovjekovne Bosne. Izložba obuhvata sakralne tekstove, diplomatsku građu te najzanimljivije natpise na kamenu.

Sakralni tekstovi – pisani glagoljicom i bosanskom cirilicom – sačuvani su u tridesetak uglavnom nepotpunih kodeksa i fragmenata, a o sudbini tih knjiga nakon propasti bosanskog kraljevstva najbolje govori činjenica da se u Bosni danas čuva samo jedan rukopis – Čajničko evanđelje u Čajniču – dok se svi ostali nalaze se u arhivima i bibliotekama širom svijeta: Italiji, Rusiji, Irskoj...

Pored nekoliko sačuvanih glagoljičnih tekstova koji pripadaju najstarijem periodu – Grškovićevog (XII st.) i Mihanovićevog odlomka apostola (XII st.) te Splitskog odlomka misala (XIII st.) – glavnina tekstova nastala je u XIV i XV st. u okrilju Crkve bosanske: Divošovo, Sofijsko, Petrogradsko, Kopitarovo, Nikoljsko, Vrutočko i Čajničko evanđelje, kao i tri zbornika: Hvalov, Mletački i Radosavljev.

Mihanovićev odlomak apostola, 12. stoljeće

Divošovo evanđelje, početak 14. stoljeća

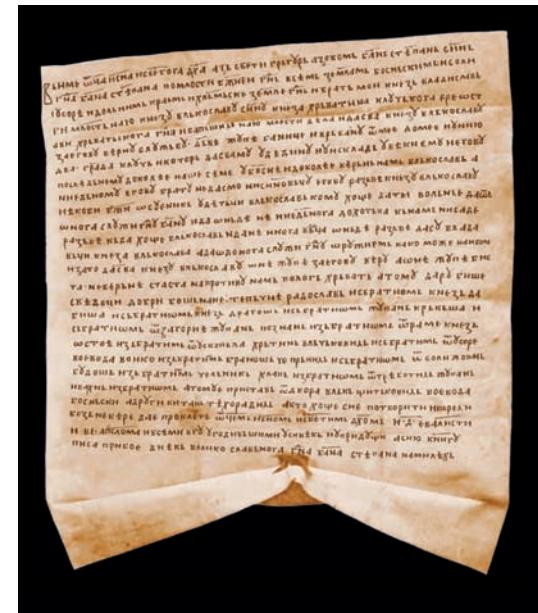
Nikoljsko evanđelje, posljednja četvrtina 14. stoljeća

Kopitarovo evanđelje, druga polovina 14. stoljeća

Diplomatska korespondencija sadržana u poveljama, pismima, ugovorima i darovnicama bosanskih vladara odslikava društveno-političke prilike srednjovjekovne Bosne te su ovi tekstovi, pisani bosanskom cirilicom, ujedno i najznačajniji izvori za historijska i jezička proučavanja. Čuvena povelja bosanskog bana Kulina Dubrovniku, napisana 29. augusta 1189. godine, predstavlja najstariju bosansku ispravu na narodnom jeziku i jedan od najstarijih slavenskih pisanih spomenika uopće, a rad bosanske državne kancelarije može se pratiti od 12. st. sve do propasti srednjovjekovne države – u poveljama banova Mateja Ninoslava i Stjepana II Kotromanića te kraljeva Tvrtska I Kotromanića, Stjepana Dabiše, Stjepana Ostoje... Paralelno radu državne kancelarije, kroz cijeli srednji vijek egzistirale su i kancelarije bosanske vlastele.

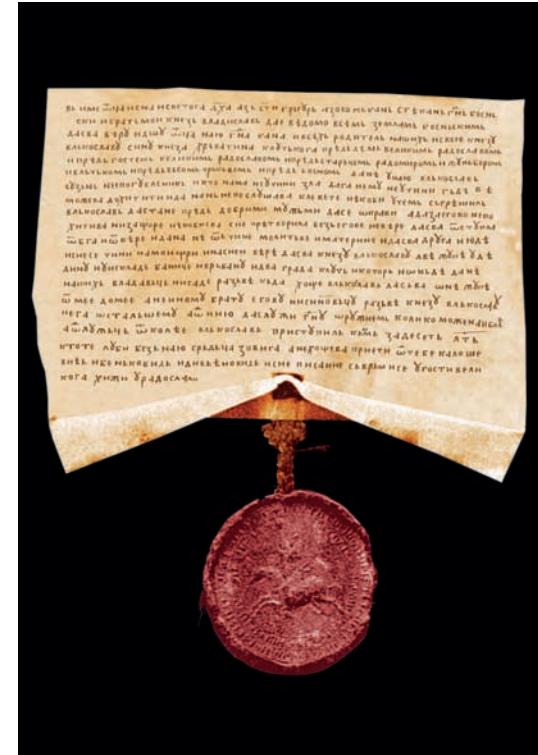

Povelja bana Stjepana II knezu Vukoslavu
Hrvatiniću, 1322. godina, Mili

Lapidarna pismenost kao najoriginalniji jezički izraz u srednjem vijeku obuhvata natpise na kamenu počev od Humačke (XI st.) i Kulinove ploče (XII st.) do razvijene kulture smrti o kojoj svjedoče natpisi na stećcima – epitafi. Svojim izbrušenim stiliziranim jezikom ovi tekstovi ne predstavljaju samo vrijedna književna ostvarenja nego je njihova inspirativna moć i univerzalno značenje potvrda i čovjekove vječite žudnje za odgonetanjem tajne što se nalazi između života i smrti.

Na koncu, u nadi da će ovi tekstovi popraćeni ukrasima – inicijalima i iluminacijama – u savremenom čovjeku probuditi tumaća, najširoj publici želimo ponuditi barem trenutak užitka koji je pratio nas dok smo ovu izložbu pripremali.

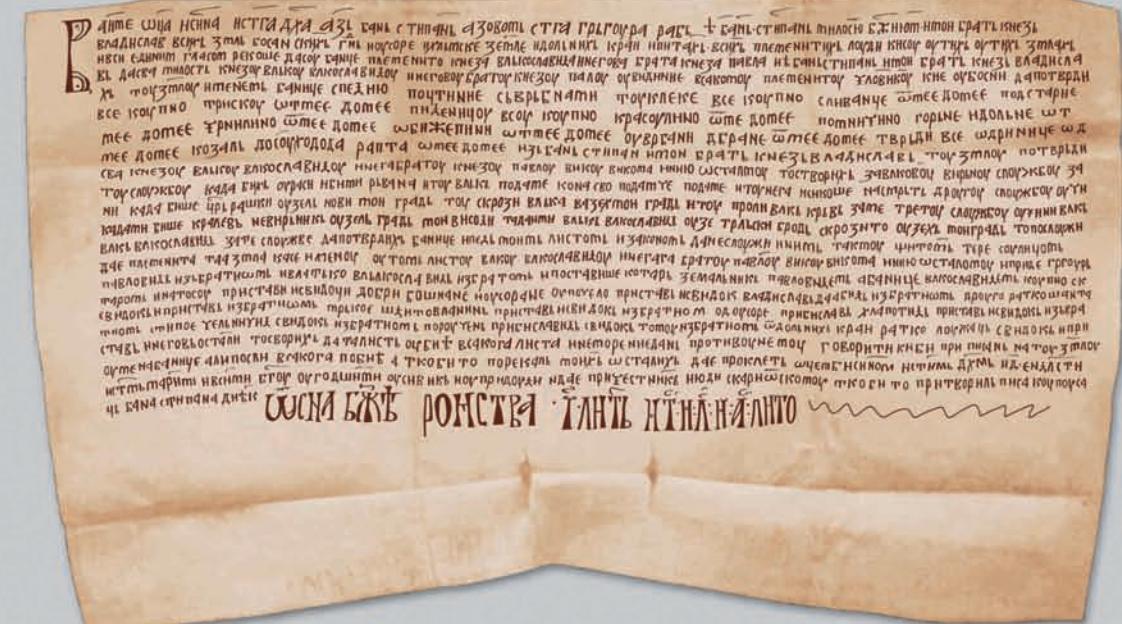
Mehmed Kardaš

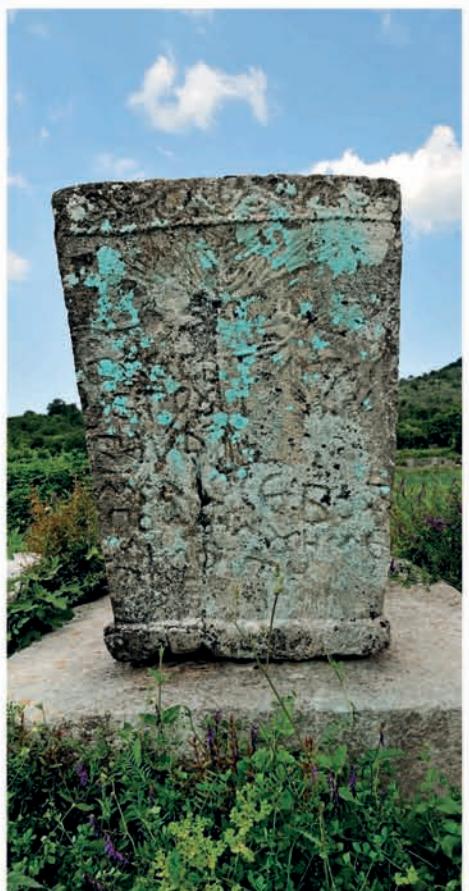
Povelja bana Stjepana II knezu Vukoslavu
Hrvatiniću, 1323. godina, Moštare

Povelja kralja Stjepana Dabiše kćeri Stani, 26. aprila 1395. godine

Povelja bana Stjepana II braći knezu Vuku i Pavlu Vukoslaviću, 1331. godina

PODACI O IZLOŽENIM FAKSIMILIMA

SREDNJOVJEKOVNE POVELJE I PISMA

1. Kulinova povelja Dubrovniku, 29. augusta 1189. godine

Pergament od ovčije kože, format 10,2x29,2 cm. Bez pečata. Bosanska cirilica. Ruska akademija nauka i umjetnosti, Sankt Petersburg, Rusija. Sign. 4.5.6.

2. Kulinova povelja, stariji prijepis, nastao oko 1199. godine

Pergament. Bosanska cirilica. Državni arhiv u Dubrovniku / DAD, Hrvatska. Sign. HR-DADU 7. 3. Diplomata et acta 11. i 12. st., PP. 6.

3. Kulinova povelja, mlađi prijepis, nastao oko 1205. godine

Pergament formata 13x25 cm. Bosanska cirilica. Državni arhiv u Dubrovniku / DAD, Hrvatska.

4. Povelja bana Stjepana II Kotromanića knezu Vukoslavu Hrvatiniću, 1322. godina, Mili

Pergament formata 28x26,5–28 cm. Voštani pečat nedostaje. Bosanska cirilica. Arhiv kneza Batthyányja, Kermend (Körmend), Mađarska.

5. Povelja bana Stjepana II Kotromanića knezu Vukoslavu Hrvatiniću, 1323. godina, Moštare

Pergament formata 25–26x17 cm. Veliki voštani pečat bana Stjepana II visi na svilenom gajtanu. Bosanska cirilica. Arhiv kneza Batthyányja, Kermend (Körmend), Mađarska.

6. Povelja bana Stjepana II Kotromanića velikom knezu Grguru Stipaniću, poslije 1323. godine

Pergament formata 38x11,5 cm. Pečat nije očuvan. Bosanska cirilica. Arhiv kneza Batthyányja, Kermend (Körmend), Mađarska.

7. Povelja banice Jelisavete i njenog sina bana Stjepana II Kotromanića knezu Vukcu Hrvatiniću, 25. novembra 1323–1331. godine, Ribići

Pergament formata 26,5x15,5 cm. Voštani pečat srednje veličine; okrugli, r=5cm. Bosanska cirilica. Arhiv kneza Batthyányja, Kermend (Körmend), Mađarska.

8. Povelja bana Stjepana II Kotromanića braći knezu Vuku i Pavlu Vukoslaviću, 1331. godina

Pergament formata 37,5x17 cm. Voštani pečat nedostaje. Bosanska cirilica. Arhiv kneza Batthyányja, Kermend (Körmend), Mađarska.

9. Povelja bana Tvrtka knezu Vlatku Vukoslaviću, oko 1353. godine, Suha na Prozrači

Pergament formata 35,5x21 cm. Voštani pečat nedostaje. Bosanska cirilica. Arhiv kneza Batthyányja, Kermend (Körmend), Mađarska.

10. Povelja bana Tvrtka i njegove majke knezu Vlatku Vukoslaviću, 1354. godina, Mili

Pergament. Bosanska cirilica. Voštani pečat srednje veličine; okrugli; r = cca 8 cm. Arhiv baruna Jeszenaka, Narodni muzej, Mađarska.

11. Povelja bana Tvrtka knezu Vlatku Vukoslaviću i njegovom sinu Vukoslavu, 1357. godina

Pergament. Bosanska cirilica. Voštani pečat srednje veličine; okrugli; r = cca 8 cm. Arhiv baruna Jeszenaka, Narodni muzej, Mađarska.

12. Povelja bana Tvrtka I izdata knezu Pavlu Hrvatiniću Vukoslaviću, 1367. godina

Pergament formata 33–34x15 cm. Bez pečata. Bosanska cirilica. Arhiv kneza Batthyányja, Kermend (Körmend), Mađarska.

13. Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku, 10. aprila 1378. godine, Žrnovnica, i 17. juna

1378. godine, Trstivnica

Pergament formata 43,5x51,6 cm. Voštani pečat; nedostaje. Bosanska cirilica. Državni arhiv u Dubrovniku / DAD, Hrvatska.

14. Povelja kralja Tvrtka I Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću, 12. marta 1380. godine, Moštare

Pergament formata 16x9 cm. Bez pečata. Bosanska cirilica. Zemaljski muzej BiH, sign. 5779.

15. Povelja braće Bjeljaka i Radića Sankovića, 15. aprila 1391. godine

Pergament formata 33,5x42,6 cm. Dva voštana pečata svijetložute boje promjera od po 4,5 cm. Bosanska cirilica. Državni arhiv u Dubrovniku / DAD, Hrvatska.

16. Povelja kralja Dabiše Dubrovniku, 17. jula 1392. godine

Pergament od janjeće kožice, format 32–33x36 cm. Voštani pečat srednje veličine, promjera 3 cm. Bosanska cirilica. Državni arhiv u Dubrovniku / DAD, Hrvatska.

17. Povelja kralja Stjepana Dabiše kćeri Stani, 26. aprila 1395. godine

Pergament formata 36,3x15,5 cm. Veliki voštani pečat svjetlosmeđe boje poznat kao bosanski dvostruki, prijestolni i konjanički pečat bosanskih kraljeva. Bosanska cirilica. Staatsarchiv, Beč, Austrija.

18. Pismo bosanske kraljice Jelene Grube, 5. marta 1399. godine

List tabaka formata 28,7x21–22 cm. Pečat otisnut spolja. Bosanska cirilica. Državni arhiv u Dubrovniku / DAD, Hrvatska, sign. IV a br. 34

19. Povelja kralja Ostroje Dubrovniku, 4. decembra 1409. godine, Podvisoki

Pergament formata 41,5x21–22 cm. Voštani pečat po veličini srednji, promjera 3 cm. Bosanska cirilica. Državni arhiv u Dubrovniku / DAD, Hrvatska.

CRKVENI RUKOPISI

1. Grškovićev odlomak apostola, 12. stoljeće

Pergament; 2 dvolista formata 21,7x15,5 cm i 22,7x15,5 cm. Glagoljica. Pronađeni u Zahumlju, na području istočne Bosne. Danas u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. Fragm. glag. 2.

2. Mihanovićev odlomak apostola, 12. stoljeće

Pergament; dvolist formata 24x18,5 cm. Glagoljica. Pronađen u zbirci ciriličnih rukopisa A. Mihanovića. Danas u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. Fragm. glag. 1.

3. Splitski odlomak misala, 13. stoljeće

Pergament; 1 list formata 30x22 cm. Glagoljica. Kaptolski arhiv, Split, Hrvatska, sign. 468.

4. Grigorović-Giljferdingovi odlomci evangelja, 13. stoljeće

Pergament; 2 lista; 6 listova; formati 27,8x20,5 cm i 27,5x20,5 cm. Bosanska cirilica. Dva lista se nalaze u RGB, Moskva, sign. Grig. 11. I (M.1693. I); šest listova u RNB, Sankt Petersburg, sign. Giljf. 61.

5. Divošovo evangelje, početak 14. stoljeća

Pergament; 187 listova formata 22,5x16,5 cm. Bosanska cirilica. Pronađeno 1960. godine u Crkvi sv. Nikole, Podvrh na Limu, Crna Gora. Danas se čuva u Crkvenom muzeju na Cetinju, Crna Gora, Manastirska riznica Cetinja, br. 323.

6. Petrogradsko evangelje, 14. stoljeće

Pergament; 176 listova formata 20,3x14 cm. Bosanska cirilica. Danas se čuva u Arhivu Ruske akademije nauka i umjetnosti, Sankt Petersburg, Rusija, No 679.

7. Sofijsko evangelje, 14. stoljeće

Pergament formata 17x12,5 cm; 51 list. Bosanska cirilica. Narodna biblioteka „Kiril i Metodij“, Sofija, Bugarska, sign. Br. 23.

8. Kopitarovo evangelje, druga polovina 14. stoljeća

Pergament; 239 listova; format 19x13,5–12,5 cm. Bosanska cirilica. Pronađeno u biblioteci Jerneja Kopitara. Danas se nalazi u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani, Slovenija, Cod. Kop. 24.

9. Nikoljsko evangelje, 14/15. stoljeće

Pergament; 147 listova; format 16,5x10,5 cm. Bosanska cirilica. Pronađeno u Manastiru Nikolje u Ovčarsko-kablarskoj klisuri, Srbija. Danas se nalazi u Biblioteci Chester Beatty, Dablin, Irska, W 147.

10. Vrutočko evangelje, 14/15. stoljeće

Pergament; 126 listova formata 17,9x11,8 cm. Bosanska cirilica. Pronađeno u privatnom vlasništvu porodice Popović u selu Vrutok, Gostivar, Makedonija, u čijem se vlasništvu i danas nalazi. Mikrofilmovani snimak rukopisa se od 1990. godine nalazi u Univerzitetskoj biblioteci „Sv. Kliment Ohridski“, Skoplje, Makedonija.

11. Čajničko evangelje, 14/15. stoljeće

Pergament; 167 listova formata 19,5x15 cm. Bosanska cirilica. Pronađeno u Pravoslavnoj crkvi u Čajniču, BiH. Danas se čuva u Muzeju Crkve uspenja Bogorodice i Crkve vaznesenja Hristovog u Čajniču, BiH.

EPIGRAFI

1. Kulinova ploča, 1193. godina

Ploča, sitnozrasti pješčar. Dim. 54x67x12 cm. Biskupići – Muhašinovići kod Visokog. Bosanska lapidarna cirilica.

2. Natpis velikog kaznaca Nespine, 13. stoljeće

Ploča, mekani lapor. Dim. 210x106x7–10 cm. Malo Čajno kod Visokog. Bosanska lapidarna cirilica.

3. Natpis Taraha Boljunovića, oko 1477. godine

Stećak, sanduk na postolju. Dim. 128x110x73 cm. Postolje: 184x137x20 cm. Nekropola Boljuni kod Stoca. Bosanska lapidarna cirilica.

4. Natpis Stojana Utolovića, 14/15. stoljeće

Stećak, sljemenjak. Nekropola Đurdevik u Gostilji kod Živinica. Bosanska lapidarna cirilica.

5. Natpis Stjepana, 15. stoljeće

Stećak, sljemenjak na postolju. Nekropola Radimlja kod Stoca. Bosanska lapidarna cirilica.

Habiba Efendira-Čehić

POGOVOR

Da bi jedna kultura prerasla u civilizaciju, neophodan joj je preduslov postojanje pisma. Pismo je glavno sredstvo kojim se prenose civilizacijske tekovine s prethodnih na buduće naraštaje. U tom smislu, počeci bosanske pismenosti važni su kao izvor saznanja ne samo o srednjovjekovnom životu Bosne i Hercegovine nego i o onom periodu prije njega, koji je ostao sačuvan u jeziku i podacima koji se otkrivaju kao kontekst svakog pojedinačnog dokumenta. Tako npr. s natpisa na kamenu saznamo o običaju velikaša da podižu objekte koji će ih nadživjeti i ostaviti traga u vremenima kada njih više ne bude, iz povelja i ostalih pravnih dokumenata razaznajemo kako se nagradivalo za „virnu službu“, a kako kažnjavalo „za neposluh“, zatim kakvi su bili odnosi Bosne sa susjedima, prvenstveno s Dubrovnikom, pa sve do svjedočanstva o odnosu sina prema majci nakon očeve smrti, gdje se sin i pismeno očituje da će je paziti i čuvati i poštovati kako dolikuje. U crkvenim, pak, tekstovima krije se tajna organizacije i djelovanja Crkve bosanske, o kojoj se još uvijek nedovoljno zna.

Ipak, ovi počeci pismenosti na bosanskom jeziku možda su najdragocjeniji upravo za lingviste i filologe, jer iz njih možemo pratiti razvoj našeg jezika u proteklom mileniju. S obzirom na to da je riječ o stariм dokumentima, čiji su dijelovi često nečitljivi ili ih je moguće interpretirati na više načina, neophodne su dobre reprodukcije kojima se svaka nova generacija historičara jezika vraća, pronalazeći tako uvijek iznova pojave koje ranije nisu bile primijećene. Stoga je ova izložba dragocjena u tom smislu da je na jednom mjestu okupljen veliki broj dobrih reprodukcija, koje su i neophodne jer su raznim postupcima učinile vidljivim i neke dijelove koji se golim okom na samom dokumentu, naročito natpisu na kamenu, ne mogu ni vidjeti.

Posebno je značajno po prvi put predstavljanje sakralnih dokumenata, koji su često, s obzirom na to da je riječ o prijepisima, a ne originalnim tekstovima, ali i iz nekih drugih razloga, ostajali po strani, nedovoljno proučavani i nepravedno zapostavljeni. Svi ovi dokumenti historijski su svjedoci jednog perioda u razvoju države Bosne i Hercegovine i kao takvi, dragocjeni svjedoci vremena koje nam svoje tajne nudi u tim preživjelim zapisima.

Zenaida Karavdić

Kopitarovo evanđelje, druga polovina 14. stoljeća

Kulinova ploča, 1193. godina

